

**КОГНІТИВНО-КОМУНІКАЦІЙНА ПАРАДИГМА В
БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВІ**

COGNITIVELY-COMMUNICATION PARADIGM IN LIBRARY SCIENCE

Проаналізовано сутність когнітивно-комунікаційної парадигми в бібліотекознавстві, яка ґрунтується на функціональних трансформаціях бібліотек.

Ключові слова: бібліотекознавство, комунікації, суспільство знань, функції бібліотек.

Проанализирована сущность когнитивно-коммуникационной парадигмы в библиотековедении, которая базируется на функциональных трансформациях библиотек.

Ключевые слова: библиотековедение, коммуникации, общество знаний, функции библиотек.

We have analyzed the idea of cognitive-communicational paradigm in library science based on functional transformations of libraries.

Key words: library science, communication, knowledge society, library functions.

Перспективні орієнтири бачення стратегічних змін, які відбуваються в бібліотечно-інформаційній сфері діяльності, полягають у підході до бібліотеки як виробничої системи і складової інформаційної інфраструктури суспільства; розгортанні діяльності бібліотеки як елементу інформаційного ринку й інтелектуальної економіки на підґрунті виробництва конкурентоспроможних продуктів і послуг інформаційного й когнітивного характеру та підході до бібліотеки як культурної й освітньої установи, яка виконує функції ресурсної бази гуманізації суспільного життя.

На етапі інформатизації суспільства функціональні зміни в діяльності бібліотек сприяють науково-технічним й організаційно-структурним інноваціям, що зумовлюють не лише функціональні трансформації діяльності бібліотечно-інформаційних установ, але й зміни існуючих бібліотекознавчих парадигм. Традиційне розуміння бібліотеки як окремого документного фонду змінюється підходами до неї як до інформаційної установи, котра акумулює зовнішні та створює власні БД, надає доступ до світових інформаційних ресурсів. Інноваційні процеси суттєво впливають на формування ви-

робничої функції бібліотек, яка реалізується на базі використання сучасних автоматизованих бібліотечно-інформаційних систем і мережевих технологій пошуку й обробки інформації.

Мета — дослідити сутність когнітивно-комунікаційної парадигми в бібліотекознавстві, яка ґрунтується на функціональних трансформаціях бібліотек.

Соціальні функції бібліотек завжди визначалися за допомогою таких понять, як «суспільна, соціальна роль бібліотеки», «соціальна місія бібліотеки», «мета і завдання бібліотеки». У їх вивченні накопичений значний науковий доробок, пов'язаний з працями І. М. Фруміна, Ю. М. Столярова, А. В. Соколова, Є. К. Беспало вої, І. К. Джерелієвської, В. О. Ільганаєвої, М. С. Слободяника, Р. С. Мотульського. Пропонуючи різні підходи до визначення соціальних функцій бібліотечного соціального інституту вчені були одностайні в тому, що функції бібліотек постійно змінюються під впливом факторів зовнішнього оточення та внутрішніх техніко-технологічних, організаційних, управлінських трансформацій бібліотек.

З метою виявлення змін у функціях й засобах бібліотечної діяльності розглянемо процес розгортання її диверсифікації. Подальші міркування ґрунтуватимуться на тому, що сутність когнітивно-комунікаційної парадигми в бібліотекознавстві пов'язана з розумінням того факту, що бібліотечна діяльність є однією з форм соціокомунікативної діяльності, яка набула відносної самостійності і стала соціальним інститутом унаслідок суспільного поділу праці, розвитку продуктивних сил і виробничих відносин. Передумови цього підходу містяться в працях Дж. Шири, А. В. Соколова, І. Є. Баренбаума і розгорнуто обґрунтовані в монографії В. О. Ільганаєвої [1]. На певному етапі розвитку людського суспільства виникають комунікативні потреби, задоволення яких сприяє подальшому прогресу суспільства. Частиною цих потреб задовольняє бібліотека. Діяльність бібліотекаря спрямована на розвиток цивілізаційного процесу як суспільства загалом, так і окремої особистості й не обмежується певною сферою суспільного життя. На суспільство вона впливає через свідомість своїх читачів і зміни в знаннях окремих індивідів, сукупне об'єднання яких складає інтелектуальний, когнітивний ресурс суспільства.

Бібліотека як соціальний інститут, спрямований на задоволення інформаційних потреб, виникла вже на другому етапі інформаційної революції разом із появою рукописів. Першими спеціалізованими інформаційними установами стали державні й академічні бібліотеки — сховища знань (документів, головним чином рукописних книг і

друкованих видань). Підкреслимо, що саме книга є першим об'єктом спеціалізованої професійної інформаційної діяльності, що набуло відображення в книгознавчій парадигмі бібліотекознавства.

Виникнення книгодруку і перехід суспільства на індустріальний шлях розвитку не змінили ані об'єкта, ані складу учасників інформаційної діяльності. Водночас кількість бібліотек, як і її читачів, значно збільшилася, а серед користувачів інформації чисельно збільшилася частка представників бізнесу. Бібліотеки, які працювали безплатно та фінансувалися з державного бюджету як одна з інституцій народної освіти і культури, здійснювали інформаційне обслуговування масового користувача, зацікавленого в доступі до інформації спеціального і широкого використання з метою самовдосконалення. Таким чином, розвиток книгодруку і пов'язане із цим швидке зростання обсягів друкованої інформації сприяли активному розвитку мережі бібліотек і посиленню їхнього впливу на суспільство, що відбулося в документаційній парадигмі бібліотекознавства.

У такому стані бібліотечно-інформаційна діяльність перебувала до середини ХІХ ст. Саме в ці часи розвитку технологічних відносин у бібліотечній сфері позначилася тенденція щодо їхньої диференціації. Особливо чітко вона простежувалася в науково-технічних бібліотеках наприкінці 50-х рр. ХХ ст. Результатом нового розподілу праці у сфері науки і техніки було становлення системи науково-інформаційної діяльності, яка із самого початку розвивалася як сфера, що протиставлялася бібліотекам. Уважалося, що бібліотечно-бібліографічна діяльність пов'язана з документами як об'єктами діяльності, в той час як сфера науково-інформаційної діяльності працює з іншим рівнем аналітико-синтетичної обробки документа: фактами, даними, знаннями тощо, тобто з інформацією.

Необхідність теоретичного обґрунтування доцільності застосування аналітичних технологій змусила інформатиків залишити поза межами своєї діяльності документальну сферу, яка асоціювалася з традиційною бібліотечною послугою. Таке протиставлення викликало до життя діади «документ — інформація», «бібліотека — інформаційний центр», де сфера бібліотечної діяльності асоціювалася з документом, а галузь науково-інформаційної діяльності — з інформацією.

На фаховому рівні це питання почали розглядати в 40–60-ті рр. ХХ ст., але усвідомлення предметності цих феноменів з точки зору окремих видів конкретно-історичної практики відбулося лише на початку 70-х рр. У 70-ті й особливо у 80-ті рр. ХХ ст. в усьому світі відбувалось якісне прискорення процесів документно-інформаційної

сфери, яка збагатилася новими формами і методами створення, переробки та передачі інформації, а також новими видами інформаційних послуг. Новий етап у розвитку системи і засобів інформаційних комунікацій характеризувався революційними змінами в засобах і формах фіксації й тиражування інформації, а також — в пріоритетах.

Саме в ці роки відбуваються становлення та розвиток інформаційного напрямку бібліотечної діяльності, представниками якого були В. О. Ільганаєва, М. С. Слободяник, К. В. Тараканов, Н. А. Сляднева, Ю. М. Арський, Р. С. Гіляревський, І. С. Туров, А. І. Чорний. Бібліотеки виходять на новий рівень соціальних комунікацій і разом із суто бібліотечними набувають додаткових функцій, які тісно пов'язані з діяльністю на рівні узагальнюючих понять аналітичного плану — текст, зміст, інформація, факт, метаінформація.

Зважаючи на це, на окрему увагу заслуговує твердження Н. А. Слядневої, згідно з яким формування системи науково-технічної інформації означало спробу прориву, повернення на новому соціальному, технологічному й технічному підґрунті до фундаментальних методів і форм інформаційних процесів на основі інформаційних комунікацій [5]. Як вважає автор, науково-інформаційна діяльність базувалася переважно на модернізованих методах і формах змістовної переробки інформації, вироблених бібліотечно-бібліографічною практикою ще наприкінці XVIII — у XIX ст.

Вирішення зазначеної суперечності знаходимо в працях В. О. Ільганаєвої, яка вперше у вітчизняному бібліотекознавстві чітко виокремила рівні розгортання соціально-комунікаційної діяльності, на яких поетапно розвиваються документальна, інформаційна та когнітивна функції бібліотек. Ця теза, яка була обґрунтована ще в 90-х рр. XX ст., нині підтверджується світовою практикою розвитку бібліотек, котрі активно трансформуються в інформаційно-бібліотечні центри.

Найяскравішим прикладом, який підтверджує це теоретичне положення і свідчить про трансформацію функцій бібліотечного соціального інституту, є функціонування онлайн-інформаційно-бібліотечних центрів: OCLC, RLIN, WLN, FEDLING. Створення бібліотечно-інформаційних структур означеного типу розпочато й у Росії. Про нові функціональні можливості проекту йдеться в праці Я. А. Шрайберга [7]. Автор висвітлює цілі, завдання й основні напрями діяльності нової бібліотечно-інформаційної структури, подібної до OCLC. Зокрема, її головні завдання він убачає в підтримці технологій корпоративної каталогізації, централізованої ретро-

---

спективної конверсії, наданні послуг OCLC, сприянні вдосконаленню та реалізації інформаційно-бібліотечних продуктів і послуг для організацій-партнерів і споживачів центру. Функціонально-управлінські трансформації відбуваються також у бібліотеках України, що найяскравіше ілюструється на прикладі Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, котра за роки свого існування перетворилася на багатопрофільний інформаційний науково-дослідний центр.

Системний розгляд бібліотечних трансформацій свідчить про інноваційні зміни в організаційній структурі бібліотек, що виявляються в нових формах її диференціації та визначають спектр соціальних вимог до бібліотечного соціального інституту, інформаційних продуктів і послуг, робочих місць. Підсумком організаційно-структурних змін є нові форми бібліотечної діяльності — корпоративні системи, електронні бібліотеки, медiateки. Їх виникнення — результат розгортання процесу інтенсифікації автоматизованого бібліотечно-інформаційного виробництва, яке набуває індустріального характеру. В умовах організаційно-структурних трансформацій, коли бібліотеки опановують електронний простір та функціонують у розподіленому інформаційному середовищі як мережеві структури, посилюється значення внутрішньобібліотечних та міжбібліотечних комунікацій, відповідальність робочих груп та багатофункціональних проектних команд, які здійснюють інноваційну діяльність.

Згідно з новою парадигмою в бібліотекознавстві, сучасна бібліотека є складовою системи соціальних комунікацій суспільства, яка утворюється установами, котрі пов'язані з будь-якими способами фіксації та переробки документів, інформації та знань і сприяють формуванню соціальної свідомості й розвитку соціального інтелекту. Підсистемний склад системи соціальних комунікацій, визначений В. О. Ільганаєвою, охоплює музейну, архівну, книжково-документальну комунікації, маскомунікативні, інформаційні та художні інституціональні процеси і структури. Важливою складовою системи соціальних комунікацій є бібліотечний соціальний інститут, який постійно адаптується до швидкозмінних техніко-технологічних, економічних, соціальних умов, удосконалюючи форми і методи своєї діяльності, що впливає й на процеси комунікації: вони водночас і супроводжують інноваційні зміни, і сприяють їх створенню. Ця теза в бібліотекознавстві обґрунтована в працях проф. В. О. Ільганаєвої і відображена в підручнику для інститутів та училищ культури «Бібліотекознавство: теорія, історія, організація діяльності бібліотек» (1993 р.), у виданому в співавторстві з М. С. Слободяником на-

вчальному посібнику «Організація діяльності бібліотек» (1998 р.), науковій праці «Гармонізація культурного середовища в умовах інформатизації суспільства» (1999 р.), конспектах лекцій з бібліотекознавства (2000 р.), монографії «Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку», навчальному посібнику «Хрестоматія з соціальних комунікацій» (2002 р.). Зацікавив наукову спільноту України та зарубіжних країн ґрунтовний словник-довідник «Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность)» [6]. Це фундаментальне дослідження є першим в Україні виданням, що системно розкриває зміст багатьох понять, які відображають об'єктно-предметне поле сфери соціальних комунікацій у їх ґносеологічних, онтологічних і феноменологічних аспектах. Словник містить понад 1000 понять, що використовуються в теорії масових комунікацій, бібліотекознавстві, соціології, інформатиці, філософії, лінгвістиці, соціальній психології.

Комунікативний характер діяльності бібліотек посилюється в інформаційному суспільстві, в подальшому — суспільстві знань. Визначення ролі й місця бібліотек у суспільстві, що стрімко змінюється, наведено в праці [4]. Л. Й. Костенко зосередився на розробці концептуальної моделі бібліотеки суспільства знань, тобто основоположної ідеологемі та системи поглядів щодо її місця, функцій та структури, котрі автор пов'язує з науково-інформаційним забезпеченням сталого розвитку суспільства. Підтримуючи когнітивно-комунікаційну концепцію, цілком погоджуємося з висновками Л. Й. Костенка, котрий вважає, що в умовах переходу від індустріального суспільства до суспільства знань бібліотека має освоїти інтегрований технологічний цикл, що включає всі наукоємні процеси обробки документних масивів, починаючи з бібліографування й закінчуючи екстракцією зі сховищ даних нових знань. Саме в цьому автор убачає визначальну ідеологему розвитку бібліотеки й водночас невідмінну умову її існування. Я. А. Шрайберг також відзначає, що нині людство перебуває на етапі переходу до інформаційного суспільства, а наступним, вищим щаблем має стати суспільство, основане на знаннях. Науковець відзначає, що позиції бібліотеки як осередку нового інформаційного суспільства й платформи суспільства знань, ледь окреслені на початку століття, в кінці його першого десятиріччя значно зміцніли [8]. Посилення когнітивно-комунікаційної парадигми в бібліотекознавстві відбувається і в працях В. О. Ільганаєвої, котра, досліджуючи процеси становлення ноосферної цивілізації — «Суспільства Розуму», вважає, що в нинішніх умовах переходу до когнітивно насичених соціальних комунікацій місця бібліотеки

трансформується в забезпечення формування свідомості соціально активної і творчої особистості. Вона наголошує, що в новому соціумі бібліотечна сфера діяльності як соціальний інститут, трансформуючись під впливом процесів інформатизації, інтегрує до комунікаційної сфери сучасного суспільства й одночасно є джерелом і носієм інформаційної культури — фундаменту майбутнього суспільства знань [2].

Розвиткові когнітивного підходу в сучасній бібліотечній діяльності сприяє посилення аналітичного компонента в обробці інформації, систематизації здобутих даних і наданні інформаційних послуг [3]. Саме аналітична діяльність розглядається як перспективний напрям розвитку когнітивної функції бібліотеки, яка здатна перетворити її на конкурентоспроможний суб'єкт ринку інформаційних продуктів і послуг та забезпечити функціонування й розвиток бібліотек в інформаційному суспільстві.

Важливо зазначити, що перспективи розвитку когнітивно-комунікаційної парадигми в бібліотекознавстві пов'язані із уведенням нової спеціальності з підготовки наукових кадрів за науковим напрямом «Соціальні комунікації». Професорсько-викладацький склад Харківської державної академії культури брав безпосередню участь у розробці номенклатури наукових спеціальностей, їх формул, паспортів, напрямів наукових досліджень, програм кандидатських іспитів з нової наукової галузі «соціальні комунікації». Ці матеріали високо оцінила наукова громадськість, вони затверджені МОМолодьспорту України. Останнім часом підготовлено та захищено кандидатські дисертації з питань адаптації комунікаційних технологій до бібліотечної діяльності, комунікаційних моделей діяльності бібліотек ВНЗ, комунікаційних засобів формування правової культури бібліотечних фахівців, інформаційно-комунікаційної взаємодії як фактору розвитку регіональних бібліотечних систем, у яких бібліотека розглядається саме з позицій теорії соціальних комунікацій. Суттєвим внеском в формування когнітивно-комунікаційної парадигми бібліотекознавства стали наукові дослідження докторського рівня, в яких вирішуються питання місця й ролі бібліотеки в інформаційному суспільстві та суспільстві знань. З позицій соціокомунікативного підходу досліджуються зміст і стратегії розвитку інноваційної політики бібліотек України (І. О. Давидова), коеволюційні процеси розвитку бібліотеки в системі наукової комунікації (Г. В. Шемаєва), теорія, історія та перспективи розвитку книжкової комунікації (В. А. Маркова), бібліотека в системі політичної комунікації (Т. Ю. Гранчак). Ці наукові досягнення свідчать про те, що ви-

користання інтелектуального капіталу і пов'язана із цим професійна компетенція бібліотекарів спроможні забезпечити їх виживання й успіх за складних ринкових умов інформаційного суспільства та суспільства знань.

Перехід до когнітивної парадигми діяльності бібліотек за умов активного розвитку та зближення телекомунікаційного, інформаційного й змістовно-технологічного секторів зумовлює посилені вимоги до інтелектуального рівня бібліотечних фахівців і їхньої компетентності, яка стає джерелом високої продуктивності, інноваційної активності та конкурентних переваг. За цих умов система вищої бібліотечно-інформаційної освіти є дієвим механізмом перетворення науки і знань на безпосередню виробничу силу. Метою професійної підготовки бібліотечних фахівців є формування комплексу знань, умінь і навиків взаємодії з інноваційним простором професійної бібліотечної діяльності та диверсифікаційним характером праці в бібліотечних установах.

Процеси, які відбуваються в бібліотечному соціальному інституті на етапі техніко-технологічних, функціональних, організаційних і, передусім, управлінських трансформацій, висувають певні вимоги до індивідуально- комунікаційних особливостей та професійних якостей бібліотекарів, зокрема до рівня їх комунікаційної компетентності. Водночас, у теорії і практиці бібліотекознавства ще не розроблено еталонної моделі бібліотекаря-практика, менеджера, не об'єктивовано вимоги до його особистості та професійної діяльності, що суттєво ускладнює роботу бібліотечно-інформаційних факультетів з їх підготовки. Як наслідок, виникають певні суперечності між необхідністю підготовки бібліотечно-інформаційних фахівців, котрі мають працювати в умовах глобального інформаційного середовища та швидкозмінного комунікаційного оточення, і якістю цієї підготовки. Поглиблює цю суперечність ще й відсутність апробованих ефективних технологій професійної комунікаційної підготовки майбутніх бібліотекарів.

Наголосимо, що серед вимог до професійних якостей бібліотечного фахівця рівень його комунікаційної компетентності має особливе місце у зв'язку з тим, що професія бібліотекаря належить до соціономічних видів праці, де спілкування, яке супроводжує трудову діяльність і є невід'ємною складовою бібліотечно-інформаційного сервісу, перетворюється на професійно значущий компонент.

Категорія комунікаційної компетентності — необхідний теоретичний конструкт, який може презентувати ту складну і багатозначну соціально-інформаційну реальність, якою є спілку-

---

вання бібліотечно-інформаційного фахівця з усіма суб'єктами інформаційно-комунікаційної взаємодії. Комунікаційна компетентність являє собою основу на знаннях і чуттєвому досвіді здатність суб'єкта інформаційно-комунікаційної взаємодії орієнтуватися в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації, як свої власні, так і партнерів спілкування, а також опанування технологіями (Ю. М. Ємельянов, Л. А. Петровська). У змістовому сенсі ця компетентність передбачає: здійснення перцептивної, комунікативної та інтерактивної функцій спілкування; реалізацію насамперед суб'єкт-суб'єктної взаємодії з партнерами спілкування; вирішення як продуктивних, так і репродуктивних завдань спілкування; реалізацію як поведінкового, операційно-інструментального, так і особистісного, глибинного рівнів спілкування. Визначальною при цьому є компетентність саме в суб'єкт-суб'єктному спілкуванні, вирішенні продуктивних завдань, набутті глибинного, особистісного рівня спілкування з партнерами.

З точки зору когнітивно-комунікаційної парадигми бібліотечкознавства в структурі комунікаційної компетентності майбутнього бібліотечно-інформаційного спеціаліста можна виокремити:

- гностичний компонент (система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування, зокрема про особливості власного комунікаційного стилю; фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка, безпосередньо не стосуючись професійного спілкування, дозволяє з'ясувати, зрозуміти приховані натяки, асоціації тощо, тобто зробити розуміння глибшим, емоційнішим, особистісним; творче мислення, в результаті якого спілкування є різновидом соціальної творчості);

- конативний компонент (загальні та специфічні комунікаційні вміння, які дозволяють успішно контактувати з іншою людиною, адекватно пізнавати її внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії з нею, застосовувати конструктивні стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях; культура мовлення; експресивні вміння, які забезпечують адекватний до висловлювань міміко-пантомімічний супровід; перцептивно-рефлексивні вміння, які уможливають пізнання внутрішнього світу партнера спілкування та розуміння самого себе; домінуюче застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми (порівняно з оцінюючими й, особливо, дисциплінуючими);

- емоційний компонент (гуманістична настанова на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність мати з нею особистісні, діалогічні взаємини, інтерес до власного внутрішнього світу; розви-

нуті емпатія та рефлексія; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними й соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани).

Становлення комунікаційної компетентності бібліотечно-інформаційних працівників буде ефективнішим за умови педагогічного керування цим процесом на етапі професійної підготовки, що забезпечить усвідомлення ними своїх власних настанов у комунікативній сфері, експлікацію наявних та вироблення продуктивніших моделей пізнання особистості партнерів спілкування, набуття певного рівня особистісної рефлексії та розвитку рефлексивного ставлення до себе як до суб'єктів професійного спілкування, вироблення вміння диференціювати й адекватно в процесі спілкування висловлювати власні почуття та психоемоційні стани.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ільганаєва В. О. Бібліотечна освіта: нова парадигма розвитку / В. О. Ільганаєва; НБУ ім. В. І. Вернадського. — К., 1996. — 254 с.
2. Ільганаєва В. О. Місія бібліотеки в комунікаційному просторі сучасності / В. О. Ільганаєва // Библиотека ВУЗа на новом этапе развития социальных коммуникаций : материалы междунар. науч.-практ. конф., Днепропетровск, 22-23 апр. 2010 г. — Д.: Изд-во Днепропетр. нац. ун-та железнодорож. трансп. им. акад. В. Лазаряна, 2010. — С. 10-14.
3. Кобелєв О. М. Інформаційна аналітика в структурі бібліотечної діяльності в Україні : монографія / О. М. Кобелєв. — Х.: ХДАК, 2012. — 246 с.
4. Костенко Л. Й. Бібліотека суспільства знань: концептуальна модель / Л.Й. Костенко // Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія. — 2006. — №1. — С. 23-28.
5. Сляднева Н. А. Библиография в системе Универсума человеческой деятельности: Опыт системно-деятельностного анализа : моногр. / Н. А. Сляднева. — М. : Изд-во МГИК, 1993. — 226 с.
6. Социальные коммуникации: (теория, методология, деятельность) : слов.-справочник / [авт.-сост. В. А. Ильганаева]. — Х. : Гор. типография, 2009. — 391 с.
7. Шрайберг Я. Л. Библиотеки и информационные технологии: десять лет спустя : ежегодный доклад Конференции «Крым» год 2003 / Я. Л. Шрайберг // Науч. и техн. б-ки. — 2004. — №1. — С. 25–55.
8. Шрайберг Я. Л. Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе : Ежегодный доклад конференции «Крым», год 2010 / Я. Л. Шрайберг. — Судак, Москва, 2010. — 77 с.